

تحلیل ساختاری ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان

حلقات میانی مردم پایه

نفیسه اخوان نیلچی^۱، محمدرحیم عیوضی^۲، مهدی نادری^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۹

چکیده

جامعه اسلامی جامعه‌ای است که در آن زمام عرصه‌های زندگی اجتماعی انسان‌ها بر گرفته از اسلام باشد. برای ساخت چنین جامعه‌ای جریان حلقات میانی مردم پایه نقشی اساسی دارند؛ زیرا رسالت حلقه‌های میانی به صحنه آوردن ظرفیت‌های مردمی در متن جامعه و همراه با مسئولین است. در چنین شرایطی است که از ظرفیت حداکثری مردم در راستای اهداف حاکمیتی بهره گرفته می‌شود و پیوند عمیق بین مردم و مسئولان برقرار می‌شود. در این مقاله با هدف شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌های اثرگذار بر آینده ساخت جامعه مطلوب اسلامی براساس جریان حلقات میانی و با تاکید بر با اولویت‌ترین و با اهمیت‌ترین عوامل پرسشنامه طراحی شد و توسط ۱۲ نفر از خبرگان تکمیل شد. سپس بر مبنای نظر خبرگان، با بهره‌گیری از آینده‌نگاری راهبردی و روش تحلیل ساختاری، اثرات متقابل عوامل شناسایی شده بر هم و وضعیت آینده جامعه اسلامی براساس حلقات میانی در نرم‌افزار میک‌مورد بررسی قرار گرفت. نتایج این مقاله نشان می‌دهد، آینده جامعه اسلامی بر اساس حلقات میانی وضعیت ناپایداری را خواهد داشت و سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان باید با مدیریت صحیح و توجه به عدم قطعیت‌ها از غافل‌گیری جلوگیری به عمل آورده و در راستای مدیریت راهبردی با توجه به عوامل کلیدی و پیشران‌ها اقدام کنند. بنابراین ۱۵ عامل اثرگذار بر آینده شناسایی و اثرات متقابل آنها بر همدیگر بررسی شد و «اعتماد بخشی به مردم»، «حکمرانی مشارکتی» و «به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی» به همراه «گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت» و «نیروی جوانان» پیشران‌های اصلی شناسایی شدند.

کلیدواژه‌ها: جامعه اسلامی، جریان حلقه‌های میانی، تحلیل ساختاری، نرم‌افزار میک، آینده‌نگاری راهبردی

۱. دانشجوی دکتری دانشگاه شاهد، تهران. ایران

۲. استاد دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران. ایران. نویسنده مسئول؛ رایانامه: mr.eivazi@ut.ac.ir

۳. دانشیار دانشگاه شاهد، تهران. ایران

Structural analysis of the construction of the desired Islamic society based on the flow of the middle circles of the basic people

Nafise Akhavan Nilchi¹ & Mohammadrahim Eivazi² & Mahdi Naderi³

Abstract:

Islamic society is a society in which the spheres of human social life are governed by Islam. To build such a society, the flow of the middle circles of the basic people has a fundamental role. Because the mission of the middle circles is to bring people's capacities to the stage in the society and together with the statesmen, whose important function is to link the past with the future, link the current situation with ideals, and link the Islamic revolution with the new Islamic civilization. In this article, with the aim of identifying the key factors and driving forces affecting the future of building an ideal Islamic society based on the flow of middle circles and emphasizing the most priority and important factors based on the opinion of experts, using strategic foresight and structural analysis method, the mutual effects of the identified factors on each other and the future state of the Islamic society were investigated based on the middle links in the Mic Mac software. The results of this article show that the future of the Islamic society based on middle circles will have an unstable situation. Policy makers and planners should prevent surprises with proper management and attention to uncertainties and act in line with strategic management according to key factors and drivers. Therefore, 15 influencing factors on the future were identified and their mutual effects on each other were examined and finally recommendations were presented.

Keywords: Islamic society, the flow of middle circles, structural analysis, Mic Mac software, strategic foresight

1. Ph.D. student of Shahed University.Tehran. Iran.

2. Professor at Supreme National Defense University, and Responsible Author, Email: mr.eivazi@ut.ac.ir. Tehran. Iran.

3. Associate Professor, Shahed University.Tehran. Iran.

۱. مقدمه

جامعه از مفاهیم به ظاهر ساده است که پیچیدگی‌های فراوانی دارد. مهم‌ترین بحث در مفهوم‌شناسی جامعه این نکته است که جامعه جمع فرد فرد انسان‌هاست که در یک محدوده جغرافیایی خاص زندگی می‌کنند و یا خود دارای بطن و روحی است که از وحدت و در کنار هم قرار گرفتن افراد حاصل می‌شود. جامعه و اجتماع از اصطلاحات ظریف و دقیق جامعه‌شناسی است که بعضاً این دو اصطلاح اشتباه بکار برده می‌شوند. «تاریخ تفکر اجتماعی تمایز مفهومی مشخصی را بین جامعه و اجتماع نشان نمی‌دهد. به‌عنوان مثال برای ارسطو واژه جداگانه‌ای برای جامعه، اجتماع و دولت وجود ندارد و تمایزات آن‌ها نیز مشخص نیست. در تحلیل نهایی، تمام اشکال اجتماع برای ارسطو، جزئی از اجتماع سیاسی تلقی می‌شوند. این عدم تمایز مفهومی بین جامعه و اجتماع در میان متفکرین ادامه داشته تا اینکه با تشدید تفکیک اجتماعی و تقسیم کار اجتماعی در اثر چهار فرایند صنعتی‌شدن، شهرنشینی، خردورزی و دیوان‌سالاری به‌تدریج دو مفهوم جامعه و اجتماع در تقابل با یکدیگر قرار گرفتند. این تقابل در نظریه تونس و سایر نظریه‌های دو قطبی متبلور شد.» (جلبی، ۱۳۸۲: ۶۶) «فردیناند تونس جامعه‌شناس آلمانی از نخستین افرادی بود که در مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی معادل‌های آلمانی این دو واژه اجتماع^۱ و جامعه^۲ را از یکدیگر متمایز دانست و به تعریف جداگانه این دو اصطلاح پرداخت.» (آراسته خو، ۱۳۷۰: ۷۴)

در رویکرد اسلامی جامعه مطلوب اسلامی جامعه‌ای است که مردم در پیوند با یکدیگر در سایه اسلام سعادت دنیوی و اخروی خویش را تأمین می‌کنند و رشد فرد و جامعه در هم تنیده می‌باشد. برای ساخت چنین جامعه‌ای نیاز است محوری‌ترین بحث در نظام جمهوری اسلامی که نقش آفرینی هرچه بیشتر مردم است مورد توجه قرار گیرد چرا که در مسیر پیشرفت و رسیدن به جامعه مطلوب اسلامی در گام‌های تمدن ساز گفتمان انقلاب اسلامی در گرو مشارکت همه آحاد مردم است. چگونگی به صحنه آوردن مردم و استفاده از سرمایه و مشارکت مردم در این مسیر حائز اهمیت است. چارچوب نظری که برای این امر توسط مقام معظم رهبری مطرح شده جریان حلقات میانی مردم پایه ایی است که در قالب آن ظرفیت‌های بالقوه مردمی با فعل شده و موتور حرکت به سمت جامعه مطلوب اسلامی به حرکت در خواهد آمد. در مسیر تحقق جامعه مطلوب

اسلامی داشتن رویکرد آینده‌پژوهی و معرفت نسبت به آینده در عصری تحولات گسترده و شتابان امروز برای سیاست‌گذاران و مجریان ضرورتی حیاتی است و تصمیم‌گیری بدون توجه به روندهای محتمل آینده میسر و معقول نیست. برای بررسی آینده باید عوامل و مولفه‌های تاثیر گذار بر آینده هر موضوع یا پدیده را مورد ارزیابی قرار داد و با شناخت صحیح هر یک از این مولفه‌ها به برنامه‌ریزی و اتخاذ تصمیمات راهبردی و متناسب با آینده مسائل و موضوعات برای تبدیل نمودن شرایط پیش روی آینده به فرصت‌های مناسب پرداخت. از نظر اسلاترو برخی دیگر از دانشمندان آینده‌پژوهی، تلفیقی از مدیریت راهبردی و آینده‌پژوهی «آینده‌نگاری راهبردی» است که تصمیم‌سازی بلندمدت را مدنظر دارد. (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵: ۱۸) «آینده‌نگاری راهبردی به عنوان یک دورنما یک حالت نظام‌مند تفکر و یک مجموعه‌ای از فعالیت‌ها تعریف می‌شود که بر پایه فهم ویژگی‌ها، توانایی‌ها، الگوهای رفتار و فضا و وضعیت‌ها برای مانور در محیط اجتماعی استوار است. آینده‌نگاری راهبردی بر حل مسائل و رسیدن به نتیجه تاکید دارد و قلمرو زمانی معمولاً ۵ تا ۲۰ ساله را در بر می‌گیرد (عیوضی و ناغانی، ۱۳۹۶: ۱۰۹ و ۱۱۰). میشل گوده^۱ آینده‌نگاری را بر مبنای نگرش گاستون برگر^۲ تعریف می‌کند. برگر آینده‌نگاری را نیازمند گسترده بینی، دورنگری، مخاطره‌پذیری، اندیشیدن به نوع بشر و تحلیل موشکافانه می‌داند. گوده سه ویژگی متفاوت بودن، نگاه جمعی و کاربست روش‌ها با بیشترین دقت و مشارکت ممکن را به نظر برگر می‌افزاید (گودت و دارنس^۳، ۲۰۱۱: ۱۰). کوسا نیز درباره مفهوم آینده‌نگاری راهبردی معتقد است؛ آینده‌نگاری شاخه‌ای از تفکر راهبردی است که با تاکید بر اطلاعات و دانش موجود بر تحلیل‌های مربوط به راهبردهای بدیل و آینده‌های ممکن تمرکز دارد (کوسا^۴، ۲۰۱۱: ۲۴). و برای ساخت آینده مطلوب بر مبنای تفکر و اندیشه خویش و جلوگیری از غفلت نسبت به آینده راهگشا خواهد بود. در این میان سوال اصلی که مطرح می‌شود این است که نحوه عملیاتی شدن ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقات میانی چگونه است؟ هم چنین به سوالاتی از قبیل عدم قطعیت‌های آینده جامعه اسلامی بر اساس حلقات میانی چیست؟ و چه عوامل کلیدی و راهبردی نقش پیشران‌های اصلی ساخت جامعه اسلامی بر اساس حلقات میانی را دارند؟ نیز پاسخ داده می‌شود. برای یافتن پاسخ سوالات مطرح شده، از روش تحلیل ساختاری در آینده‌نگاری

1. Michel Godet
2. Guston Berger
3. Godet& Durance
4. Kuosa

راهبردی بهره گرفته شده است تا راهکارهای مناسب جهت رویارویی با آسیب‌ها و چالش‌ها احصا شده و هم چنین بهترین فرصت‌های مرتبط با ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی مردم پایه در کشور شناسایی شود و مسیری واضح را در برابر سیاست‌مداران و برنامه‌ریزان اجتماعی قرار دهد که با اشراف بر آینده وضعیت جامعه اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی بتوانند تهدیدات آن را به فرصت راهبردی تبدیل کرده و از فرصت‌ها برای ساخت آینده مطلوب جمهوری اسلامی ایران بهره گیرند.

۲. پیشینه تحقیق

پژوهشگران زیادی به بررسی نقش مردم در جامعه و نظام سیاسی اسلام توجه داشته‌اند ولی با توجه به بدیع بودن مفهوم حلقه‌های میانی، آثار اندکی در سال‌های اخیر به این موضوع پرداخته‌اند. منابع مرتبط را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی نمود:

عنوان مقاله/کتاب	پژوهشگر و سال انتشار	اهداف و یافته‌ها
الگوی نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی	مهدی آذربایجانی؛ علیرضا علی احمدی؛ عطاءاله رفیعی آتانی؛ مهدی عبدالحمید فصلنامه دانش سیاسی، فروردین ۱۴۰۲	با توجه به جایگاه حکمرانی در شکل‌گیری الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت، پژوهش حاضر با هدف کمک به شکل‌گیری الگوی نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران تدوین شده است. مؤلفه‌های اصلی حاصل آمده در این الگو عبارت‌اند از: اتکا به خود و استقلال؛ انتخاب و تربیت مسئولان مبتنی بر ارزش‌ها، باورها و هویت؛ بهره‌برداری از کلیه منابع و ظرفیت‌ها؛ بهره‌گیری از تجارب دیگران؛ بهره‌گیری از خلاقیت و نوآوری؛ بهره‌گیری از مشارکت همه مردم و بالاخره بهره‌گیری از عقلانیت و منطق
مجموعه مقالات سومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب، الگوی جریان حلقه‌های میانی تمدن‌ساز	دانشگاه جامع امام حسین، ۱۴۰۱	با هدف تبیین نظریه حلقه‌های میانی در محورهای زیر برگزار شد: تشکیلات، رهبری و راهکارهای عملیاتی - حلقه‌های میانی؛ تربیت دینی و آموزش عمومی - حکمرانی فضای مجازی در گام دوم انقلاب اسلامی - جریان حلقه‌های میانی؛ مؤلفه‌ها، ابعاد و شاخصه‌ها - جریان حلقه‌های میانی؛

عنوان مقاله/کتاب	پژوهشگر و سال انتشار	اهداف و یافته‌ها
		آسیب‌ها و راه حل برون رفت از آن - شهید سلیمانی؛ الگوی خودسازی و اخلاق مداری در تعامل باجامعه - محور ویژه: جریان حلقه‌های میانی و فتح خرمشهرهای آینده (نقاط عطف در محورهای ۷گانه بیانیه گام دوم)
حکمرانی نوین	پژوهشکده تبلیغ و مطالعات اسلامی باقرالعلوم (ع) ۱۴۰۱	دیدگاه جمعی از اندیشه‌ورزان انقلاب اسلامی پیرامون هویت و کارکرد حلقه‌های میانی است
امام محله؛ مقدمه‌ای بر امامت در مقیاس میانی و سازوکارهای تنفیذ آن	حمیدرضا ترابی، بنیاد هدایت، ۱۴۰۰	در این کتاب امامت در سه مقیاس کلان، میانی و خرد آمده است. امامت در سطح کلان، به مثابه عالی‌ترین نهاد و مقام حاکمیتی است. امامت در سطح میانی، به مثابه فعالیت اجتماعی و رفتار جمعی است که در فرهنگ عمومی نمود می‌یابد. «نائب الامام»، «ولاه الامام»، «وکیل الامام»، «کفیل الامام»، «سفیر الامام»، «امام الحاج»، «امام جمعه»، «امام جماعت شهر و روستا»، «امام بازار» و... و تعبیر «امام محله» جملگی از مصادیق امامت در مقیاس میانی است. امامت در سطح خرد به مثابه آگاهی فردی و پایه‌های فکری، اخلاق، رفتار و کنش‌های شخصی است.
مقام مردم	محمد رضا فلاح‌شیروانی، انتشارات پژوهشکده تبلیغ و مطالعات اسلامی باقرالعلوم (ع) ۱۳۹۸، (ع)	با نظر به دیدگاه‌های مردم‌محور حضرت امام و نقش مؤثر این نگاه در ویرایش زندگی معاصر کشور ما، مقام مردم و مردم‌سالاری به تصویر کشیده شده است.
نقش سازمانهای مردم نهاد در تحقق حکمرانی مطلوب در جمهوری اسلامی ایران	جعفر منصوری، روح الله منصوری، انتشارات هاوار، ۱۳۹۷	این کتاب به نقش‌آفرینی مردم در حکومت اسلامی در قالب سازمان‌های مردم نهاد اختصاص دارد.

عنوان مقاله/کتاب	پژوهشگر و سال انتشار	اهداف و یافته‌ها
بررسی رابطه ولایت فقیه و سرمایه اجتماعی	امیر عباس عبدالحی، دانشگاه آزاد واحد گرمسار، ۱۳۹۲	در این تحقیق سعی بر آن است نقش ولایت فقیه بر سرمایه اجتماعی و رابطه بین آنها را مورد بررسی قرار دهد و ولایت فقیه را بعنوان عنصر انسجام بخش جامعه مورد بررسی می‌کند که این خود خلق سرمایه اجتماعی جدید است.
جایگاه حلقه‌های میانی در حکمرانی تشکیلاتی و نقش آن در تمدن سازی، با نگاهی به مقوله تحزب	محمد رضا مجیدی؛ یونس سبزی کریم آبادی؛ فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۱۴۰۱	حلقه‌های میانی را الگویی برای پر کردن خلا و گسست‌های میان مردم و حاکمیت می‌داند به طریقی که انسجام اجتماعی و حرکت عمومی که لازمه تحقق تمدن نوین اسلامی است تحقق یابد.
جایگاه و نقش مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه امام خمینی	محمداسماعیل قاسمی طوسی، دانشگاه باقرالعلوم، ۱۳۷۹	این پژوهش مردم در نظام سیاسی اسلام را بررسی کرده و قائل به این است که مردم در مراحل مختلف گزینش مسئولان، تصمیم‌گیری و نظارت بر عملکرد آنان و پاسخ‌گویی مسئولان، دارای ابزارها و اهرم‌های مناسبی هستند. سازوکار حاکمیت مردم از دو طریق امریه معروف و نهی از منکر و انتخاب مسئولان توسط مردم است.

همان‌گونه که در مرور ادبیات پیشین حلقه‌های میانی ملاحظه می‌شود. کارهای علمی اندکی مستقیماً به این مهم پرداخته است و آثاری از قبیل مجموعه مصاحبه‌ها و یا مجموعه مقالات همایش است. بنابراین می‌توان گفت کار علمی جدی و عمیق در این موضوع انجام نگرفته است. هر چند پژوهش‌هایی به نوع نگاه به مردم در حکومت و نظام اسلامی و جایگاه مردم در اندیشه رهبران انقلاب اشاره دارد و برخی از پژوهش‌ها نیز در قالب جامعه مدنی، سرمایه اجتماعی و موسسات مردم نهاد به نقش‌آفرینی اجتماعی مردم اشاره دارد. هم‌چنین کار پژوهشی برای شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌های حلقه‌های میانی انجام نشده است.

۳. ادبیات مفهومی

جامعه اسلامی

وقتی سخن از جامعه می‌شود منظور اجتماع عده‌ای از افراد منفرد نیست؛ بلکه سخن از هویتی مستقل شکل یافته از روابط اجتماعی افراد است. با این تعبیر، وجود یک عده مردم دیندار و مسلمان تشکیل یک جامعه اسلامی را نمی‌دهد بلکه هرگاه در یک جمع انسانی شبکه‌ای از روابط اجتماعی پایدار صورت گرفت، در چنین حالتی جامعه انسانی تشکیل خواهد شد. بنابراین جامعه اسلامی بیشتر از اینکه بر مسلمان بودن تک تک اعضا اجتماع متمرکز باشد بر دینی بودن روابط اجتماعی در جامعه استوار است.

مسلمان بودن افراد شرط لازم برای تحقق جامعه اسلامی است؛ ولی کافی نیست. ممکن است تمام افراد جامعه‌ای مسلمان باشند، اما روابط و نهادهای اجتماعی آن بر گرفته از اسلام نباشد؛ چنین جامعه‌ای در عرصه جامعه‌شناختی جامعه اسلامی تلقی نمی‌شود. بلکه جامعه اسلامی جامعه‌ای است که در آن زمام عرصه‌های زندگی اجتماعی انسان‌ها اعم از سیاست، اقتصاد، حقوق و... بر گرفته از اسلام باشد و تمامی روابط اجتماعی بر مدار اسلام باشد.

جامعه مطلوب اسلامی زندگی گوارایی را در نظر دارد که سعادت دنیا و آخرت را برای آحاد مردم به ارمغان می‌آورد. اندیشمندان زیادی همچون فارابی، ابن سینا، ابن خلدون و... الگوی جامعه اسلامی را طراحی کرده‌اند. مقام معظم رهبری نیز به‌طور کامل و جامع به جامعه اسلامی پرداخته‌اند و یکی از مراحل نیل به تمدن اسلامی ذکر کرده‌اند. ایشان معتقد هستند جامعه‌سازی یکی از بزرگترین هدف‌های اسلامی است و رشد و انحطاط فردی و اجتماعی به وضعیت جامعه بستگی دارد و یکی از رسالت‌های انبیا ساختن جامعه توحیدی است (عیوضی و پوردانش، ۱۳۹۹: ۴).

جامعه اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری مبتنی بر بیانیه گام دوم اینگونه تعریف می‌شود: «جامعه اسلامی مطلوب جامعه‌ای است که دارای استقلال ملی و آزادی اجتماعی، دارای انگیزه و اراده جهاد، مشارکت و پیشرفت، دارای بصیرت، علم و تجربه، دارای بنیان‌های عمیق دینی، ایمانی و معنوی، دارای شجاعت، اعتماد به نفس و امیدوار به آینده و دارای موازین ارزشی و اخلاقی باشد.» (خلیلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸)

حلقه‌های میانی

اصطلاح جریان حلقه‌های میانی تنها یکبار توسط مقام معظم رهبری به کار برده شده است. - هرچند تعبیری نزدیک مانند حلقه واسط برای حوزه علمیه در جریان پیروزی انقلاب اسلامی نیز بکار برده شده است.^۱ - این اصطلاح در تبیین بیانیه گام دوم و چند ماه پس از صدور آن در دیدار با دانشجویان در تاریخ ۱۳۹۸/۳/۱ بیان شده است. در این سخنرانی عناصر یک حرکت عمومی را بیان می‌کنند که عبارتند از شناخت صحنه، جهت‌گیری منطقی و قابل قبول مشخص و یا روندی که برگزیده می‌شود، عامل امید بخش یا شناخت ظرفیت‌های ملی به عنوان کارگزار حرکت عمومی و در نهایت راهکارهای عملی و در نظر گرفتن ساختار متناسب.

سپس عنصر چهارم از حرکت عمومی را بازتر می‌کنند و می‌فرمایند: «این مورد آخری که مسئله‌ی راهکارهای عملی باشد، احتیاج دارد به هدایت، تمرکز، پیگیری، فعالیت پی در پی و لحظه به لحظه برای اینکه بتواند این کاروان عظیم جامعه را و مهم‌تر از همه جوانهای جامعه را به پیش ببرد. این کار چه کسی است؟ این تمرکز، این ایجاد برنامه کار، پیدا کردن راهکار، ارائه‌ی راهکار، برنامه‌ریزی، به عهده‌ی چه کسی است؟ این به عهده‌ی جریان‌های حلقه‌های میانی است. این، نه به عهده‌ی رهبری است، نه به عهده‌ی دولت است، نه به عهده‌ی دستگاه‌های دیگر است؛ [بلکه] به عهده‌ی مجموعه‌هایی از خود ملت است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۳/۱) با توجه به این سخنرانی در اندیشه مقام معظم رهبری جریان حلقه‌های میانی راهکار عملیاتی است که وظیفه هدایت، برنامه‌ریزی، تمرکز، پیگیری و فعالیت در زمینه‌های مختلف را برعهده دارند.

در تبیین دقیق‌تر جریان حلقه‌های میانی می‌توان عنوان داشت، در نظام امام و امت جبهه واحدی به نام امت در سطح عموم مومنین گسترش می‌یابد و اصل ولایت در موضع‌گیری‌های داخلی و خارجی امت اسلام تجلی می‌کند. در داخل همه مردم موظفند با دقت نیروها را در یک راه و به‌سوی هدف واحد بسیج نمایند و از تفرقه و هرز رفتن بخشی از نیروها بشدت پرهیزند. چنین شرایطی مستلزم آن است که رابطه‌ای عمیق و نیرومند همه آحاد مردم را به هم پیوند زند. و

۱. آن وسیله‌ای که فکر امام را، خواسته‌ی امام را، آن نیت امام را تحقق بخشید، عملیاتی کرد، اجرایی کرد، حوزه‌ی علمیه بود؛ طلاب بودند؛ ارتباط انقلاب با حوزه‌ی قم این است. بله، درست است، ما می‌گوییم همه‌ی اقشار مردم در انقلاب شرکت داشته‌اند، واقع قضیه هم همین است، یا در مورد آن گروه‌های پیشرو مثلاً می‌گوییم «دانشجوها، طلبه‌ها» و اسم دانشجویها را می‌آوریم، درست است؛ اینها هم واقعاً پیشرو بوده‌اند؛ در این شکی نیست اما پیشرو بودن و ورود، یک حلقه‌ی وصلی لازم داشت؛ یک حلقه‌ی واسطی لازم داشت؛ این حلقه‌ی واسطی حوزه‌ی علمیه‌ی قم بود و البته حوزه‌های علمیه‌ی دیگر؛ فقط حوزه‌ی قم نبود. شما توجه داشته باشید که این انقلاب عظیم، این پدیده‌ی حیرت‌انگیز، این حادثه‌ای که دنیا را تکان داد -واقعاً دنیا را تکان داد- منتهی می‌شود به این حلقه‌ی واسط، یعنی به حوزه‌ی قم. نسبت حوزه‌ی قم با انقلاب این است.

این نقش اساسی را در نظام امت امام جریان حلقه‌های میانی انجام می‌دهند. بنابراین جریان حلقه‌های میانی، امری ضروری برای ادامه مسیر انقلاب اسلامی در جهت قیام عمومی مردم و به صحنه آوردن ظرفیت‌های مردمی در متن جامعه، در معیت با ولی و همراه با مسئولین است که کارکرد مهم آن، پیوند گذشته با آینده، پیوند وضع موجود با آرمان‌ها و پیوند انقلاب اسلامی با تمدن نوین اسلامی است. در چنین شرایطی است که از ظرفیت حداکثری مردم در راستای اهداف حاکمیتی بهره گرفته می‌شود و پیوند عمیق بین مردم و مسئولان در انجام رسالت‌ها برقرار می‌شود. حلقه‌های میانی باید مسئله‌محور و تخصصی باشند. حلقه‌های میانی بر اساس مردم‌بنیادی و مردم‌سالاری دینی واسطه بین نظام مسائل و ظرفیت‌های حل مسئله هستند. حلقه‌های میانی تعینی جدید از جمهوریت در نظام اسلامی است. به تعبیری دیگر حلقه‌های میانی به واسطه کار ویژه‌های خود، مناسباتی را شکل می‌دهد که مشارکت عمومی افراد جامعه گسترش یابد. حلقه‌های میانی ساختاری جدید در بین سطوح ساختاری نظام اسلامی نیست بلکه به موازات ساختار موجود در تمامی سطوح جامعه اسلامی جایگاه دارد.

۴. روش‌شناسی

۴-۱. رویکرد، جامعه آماری و نمونه آماری پژوهش

رویکرد این پژوهش کیفی است و در نهایت به ارائه تحلیل‌های تجویزی درباره آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقات میانی می‌پردازد.

برای جمع‌آوری داده‌های موردنیاز این مقاله، ابتدا با بهره‌گیری از منابع معتبر ذیل رویکرد کتابخانه‌ای و مرور اسنادی، ادبیات اولیه تحقیق تهیه و در ادامه از روش مصاحبه (پرسشنامه باز) به عنوان روش‌های مکمل استفاده شده است. همچنین با توجه به اهمیت موضوع مقاله و با توجه به اینکه یکی از اهداف اصلی، توسعه نگاه و افق راهبردی سیاست‌گذاران، تصمیم‌گیران و مدیران کلان کشور به ظرفیت‌های نا اندیشیده در خصوص آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقات میانی و عوامل مؤثر بر آن بوده است، سعی شده از خبرگان کارآمد در این خصوص استفاده شود. به همین منظور جامعه آماری مجموعه‌ای از صاحب‌نظرانی هستند که توانایی کمک تحلیلی به اهداف مقاله را دارا بودند. از روش نمونه‌گیری هدفمند و انتخاب آگاهانه افراد و مشارکت ۱۲ نفر خبره به عنوان نمونه آماری، استفاده شده است. با این ۱۲ نفر مصاحبه صورت گرفت و در جمع بندی مصاحبه‌ها در نهایت ۱۵ پیشران (متغیر اصلی) شناسایی و مبنای این مقاله قرار گرفت.

۴-۲. روش تحلیل ساختاری و تأثیر متقابل

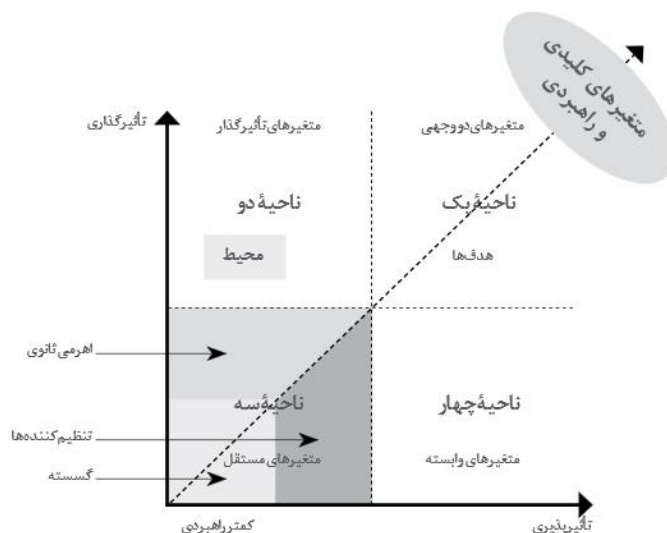
روش تحلیل ساختاری و تأثیرات متقابل در سال ۱۹۹۶ توسط تئودور گوردن و هلمز ایجاد شد. اکنون یکی از روش‌های پیشرفته و مقدمه‌ای برای سناریو نویسی در مطالعات آینده‌پژوهی محسوب می‌شود. سوال «آیا پیش بینی آینده می‌تواند مبتنی بر تأثیرات احتمالی متقابل اتفاقات آینده بر یکدیگر باشد؟» مبنای این روش است (گوردن^۱، ۱۹۹۴).

این روش اثر متقابل بین روندها و متغیرها با توجه به درجه اهمیت آنها را نشان می‌دهد. هم چنین وابسته و یا مستقل بودن، پیشران‌ها و اینکه کدام متغیرها توسط سایر متغیرها به پیش رانده می‌شوند. در این تحلیل اثر غیرمستقیم و مستقیم که آثار مستقیم حاصل تحلیل تأثیرات عوامل بر همدیگر است و آثار غیر مستقیم به وسیله توان‌های ۲ و ۳ و ۴... بدست می‌آید؛ را تحلیل می‌کند. نرم‌افزار MicMac نرم‌افزاری است که برای انجام محاسبات این روش طراحی شده است. بر اساس این نرم‌افزار ابتدا متغیرهای مهم شناسایی می‌شود و در ماتریس تحلیل اثرات در نرم‌افزار وارد می‌شود.

تحلیل تأثیر متقابل متغیرها بر هم دیگر بوسیله ناحیه‌های مختلف مختصات سنجیده می‌شود. این مختصات چهار ناحیه دارد که در هر ناحیه میزان اثرپذیری و اثرگذاری پیشران‌ها را مشخص می‌کند (ربانی، ۱۳۹۱). برای تحلیل پیشران‌ها، لازم است متغیرهایی که در این نرم‌افزار و تحلیل‌های آن رایج است تبیین گردند. در تحلیل‌های انجام شده بر اساس نرم‌افزار میک مک پنج دسته از متغیرها در چهار ناحیه یا قسمت مطرح می‌شوند. دسته اول متغیرها، که در ناحیه اول، شمال شرقی نمودار قرار دارند، متغیرهای دو وجهی هستند. این متغیرها همزمان به صورت تأثیر گذار و بسیار تأثیر پذیر عمل می‌کنند و در ماهیت با عدم پایداری آمیخته است. هم قابل دست‌کاری و کنترل هستند. متغیرهای ریسک به متغیرهایی اطلاق می‌شود که در بالای خط قطری این ناحیه هستند. به این دلیل که قابلیت تبدیل به عامل اصلی را دارند. متغیرهای هدف متغیرهایی هستند که زیر خط قطری این ناحیه هستند؛ زیرا با ایجاد تغییر در این متغیرها می‌توان تغییرات تکاملی را در سامانه مشاهده کرد. این توصیف متغیرهایی را که تأثیر بالایی دارند، ولی قابل کنترل نیستند، نمی‌توان به عنوان متغیر راهبردی محسوب کرد. دسته دوم متغیرهای تأثیرگذار هستند که در قسمت شمال غربی نمودار نمایش داده می‌شوند. این متغیرها ورودی محسوب شده که از جنس متغیرهای محیطی به شمار می‌روند و در زمره بحرانی‌ترین مولفه‌ها، بیشتر تأثیرگذار و کمتر تأثیرپذیر

هستند. دسته سوم متغیرهای تاثیرپذیر یا وابسته هستند که در ناحیه جنوب شرقی نمودار قرار می گیرند. این طیف از متغیرها دارای تاثیرگذاری پایین و تاثیرپذیری بالا هستند و از متغیرهای تاثیر گذار و دو وجهه به شدت تاثیر می پذیرند. دسته چهارم متغیرهای مستقل یا مستثنی هستند که در قسمت جنوب غربی نمودار نمایش داده می شوند. این متغیرها که خود به سه دسته تقسیم می شوند کمترین تاثیر پذیری و تاثیر گذاری بر سامانه دارند. این متغیرها بر سایر متغیرها اثر نمی گذارند و هم چنین اثر نیز نمی پذیرند. و ارتباط کمی با اجزای سامانه دارند. متغیرهای تنظیمی دسته پنجم متغیرها هستند که در مرکز نمودار قرار می گیرند و ارتباط مناسبی با متغیرهای دسته اول تا سوم دارند. در این میان متغیرهای کلیدی- استراتژیک، متغیرهایی هستند که قابل دست کاری و کنترل بوده و بر پویایی و تغییر سامانه تاثیر گذارند.

متغیرهای ناحیه ۴ وابستگی به سایر متغیرها دارند و بیشتر نتیجه سایر متغیرها هستند بنابراین خاصیت راهبردی ندارند. متغیرهای ناحیه ۱ ظرفیت تاثیر گذاری و کنترل سامانه را دارا هستند و از این جهت متغیرهای راهبردی محسوب می شوند. هر آنچه از انتهای ناحیه ۳ به سوی انتهای ناحیه ۱ حرکت شود راهبردی بودن و اهمیت متغیرها نیز افزایش می یابد. (طاهری دمنه و همکاران، ۱۳۹۳). نمودار ذیل وضعیت هریک از متغیرها را نمایش داده است.

نمودار ۱: مختصات تحلیل تاثیر متقابل متغیرها

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

۵-۱. مراحل انجام پژوهش و یافته‌های تحقیق

در گام اول، متغیرهای اصلی با مطالعه کتابخانه ای و مرور اسنادی استخراج شد و با بررسی به ۱۵ متغیر اصلی رسید. در گام بعد از صاحب‌نظران و خبرگان در حوزه مورد مطالعه خواسته شد که میزان ارتباط و اثرگذاری متغیرها بر یکدیگر را مشخص کنند. بدین‌منظور فرم زیر برای خبرگان طراحی شد که در قالب ماتریس تاثیر اثرات متقابل برای نمره‌دهی و مشخص شدن میزان اثرگذاری و اثرپذیری متغیرها به ۱۲ نفر از صاحب‌نظران و خبرگان در قالب پرسشنامه جدول شماره (۱) داده شد. تا وضعیت هر مسئله و یا متغیر در ارتباط با ۱۴ مورد دیگر مورد بررسی قرار گرفته و هر خبره با توجه به سابقه علمی و ذهنی و ملاحظات خود، به نقش هر مسئله و میزان تأثیرگذاری آن نظر داده است. خبرگان در طیف عددی ۰ تا ۳ (صفر بدون تاثیر و ۳ بیشتر تاثیر) اثرات متقابل را وزن‌دهی کردند. برای این امر مهم، از خبرگان خواسته شد که در پرسش‌نامه ارتباط هر متغیر با خودش را صفر در نظر گیرند و چنانچه بین یک متغیر با متغیرهای لحاظ شده دیگر هیچ ارتباطی وجود نداشته باشد، امتیاز آن پیشران صفر خواهد بود. ارتباط ضعیف یک امتیاز، ارتباط متوسط دو امتیاز، ارتباط زیاد سه امتیاز را به خود اختصاص می‌دهد و جمع بندی و میانگین نظرات خبرگان محاسبه شد و عددهای نهایی در جدول (۱) آمده است.

جدول ۱: میانگین نمرات خبرگانی به پیشران‌های تاثیر گذار بر آینده جامعه مطلوب بر اساس جریان

حلقه‌های میانی

اثرپذیری پیشران‌ها	اثرگذاری پیشران‌ها	نیروی جوانان	اعتماد بخشی به مردم	گسترش عقلانیت	رشد و تربیت مردم	اصلاح قانون تشکله‌ها	مساجد و روحانیت	زنان	تغییر کارکرد دولت از تصدی گری به حمایت‌گری	حکمرانی مشارکتی (مردمی)	همگرایی	گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت	استخراج نظام مسائل	به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی	کوچک سازی دولت	گفتمان‌سازی
نیروی جوانان		۰	۳	۲	۲	۱	۲	۱	۱	۳	۲	۲	۲	۱	۱	۳
اعتماد بخشی به مردم		۳	۰	۲	۲	۲	۲	۲	۳	۳	۳	۲	۱	۳	۲	۲
گسترش عقلانیت		۱	۲	۰	۳	۱	۲	۲	۱	۳	۳	۳	۳	۱	۱	۲
رشد و تربیت مردم		۳	۳	۳	۰	۱	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۰	۲	۲	۲
اصلاح قانون تشکله‌ها		۲	۳	۱	۱	۰	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۳	۲	۲
مساجد و روحانیت		۲	۳	۱	۳	۰	۰	۲	۱	۲	۳	۲	۲	۳	۱	۳
زنان		۲	۲	۱	۳	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۰	۲	۰	۲
تغییر کارکرد دولت از تصدی‌گری به حمایت گری و تسهیل‌گری		۲	۳	۱	۱	۲	۲	۲	۰	۳	۲	۳	۳	۳	۳	۱
حکمرانی مشارکتی (مردمی)		۳	۳	۱	۲	۲	۲	۲	۳	۰	۲	۳	۱	۳	۳	۲
همگرایی		۱	۲	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۲	۱	۲	۲	۱
گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت		۲	۳	۲	۳	۱	۱	۰	۲	۲	۲	۰	۱	۲	۲	۲
استخراج نظام مسائل		۱	۲	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی		۳	۳	۱	۲	۱	۲	۲	۲	۳	۲	۳	۱	۰	۲	۲
کوچک‌سازی دولت		۲	۳	۱	۰	۱	۲	۲	۳	۳	۲	۲	۲	۳	۰	۱
گفتمان‌سازی		۲	۳	۲	۲	۳	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۳	۲	۰

با کمک نرم‌افزار بررسی اثرات هر یک از متغیرها بر یکدیگر و میزان اثرپذیری و اثرگذاری هر متغیر نمایان می‌شود. و به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اجتماعی کمک می‌کند که اثرپذیری و اثرگذاری متغیرها را بشناسند. از متغیرهای اثرگذار استفاده نماید تا بیشترین تأثیر بر موضوع مدنظر ایجاد شود و متغیرهای اثرپذیر را مدیریت کند تا کمترین آسیب‌پذیری را در خصوص موضوع مدنظر، شاهد باشد. هم چنین پیشران‌های اصلی را برای رسیدن به هدف مطلوب را احصا نمایند.

در این پژوهش متغیرهایی را که اثرگذاری بالاتری بر آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی دارند، ظرفیت لازم برای تمرکز و نقش آفرینی بیشتر دارا هستند، به عنوان متغیرهایی که صحنه آینده را رقم خواهند زد و نیروی پیشران تغییر ساز هستند، برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی استفاده برد.

بر اساس خروجی نرم‌افزار مشاهده می‌شود که میزان اثرپذیری مستقیم (کمترین عدد در تعداد سطرها) و میزان اثرگذاری بر اساس بیشترین عدد در تعداد سطرها برای هر متغیر مشخص شده است. بر این اساس استخراج نظام مسائل، همگرایی و زنان بیشترین اثرپذیری مستقیم و اعتماد بخشی به مردم، حکمرانی مشارکتی، تغییر کارکرد دولت از تصدی‌گری به حمایت‌دهی و تسهیل‌گری، به رسمیت شناختن گروه‌های مردمی و گفتمان‌سازی بیشترین تأثیرگذاری مستقیم را بر سایر متغیرها داشته است.

جدول ۲: توصیف عددی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم مسائل شناسایی شده بر اساس

خروجی میک مک

متغیرها	جمع نمرات سطرها (تأثیرگذاری)	جمع نمرات ستون‌ها (تأثیرپذیری)
نیروی جوان	۲۶	۲۹
اعتماد بخشی به مردم	۳۳	۳۸
گسترش عقلانیت	۲۸	۱۹
رشد و تربیت مردم	۲۷	۲۵
اصلاح قانون تشکله‌ها	۲۶	۱۵
مساجد و روحانیت	۲۸	۲۰
زنان	۱۷	۲۲
تغییر کارکرد دولت از تصدی‌گری به حمایت‌دهی و تسهیل‌گری	۳۱	۲۴
حکمرانی مشارکتی	۳۲	۳۱
همگرایی	۱۵	۲۹
گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت	۲۵	۳۰
استخراج نظام مسائل	۱۱	۱۹
به رسمیت شناختن گروه‌های	۲۹	۳۲

متغیرها	جمع نمرات سطرها (تأثیرگذاری)	جمع نمرات ستون‌ها (تأثیرپذیری)
مردمی		
کوچک‌سازی دولت	۲۷	۲۵
گفتمان‌سازی	۲۹	۲۶
Totals	۳۸۴	۳۸۴

۵-۲. تجزیه و تحلیل داده‌ها؛ تحلیل ساختاری و توصیف روابط بین متغیرها

ابزار تحلیل داده‌های پژوهش در این فصل تحلیل ساختاری می باشد که خروجی‌های آن؛ توصیف روابط بین متغیرها، تحلیل اثرات متقابل مستقیم و تحلیل اثرات متقابل غیرمستقیم است. بر اساس نتایج به دست آمده، درجه پرشدگی ماتریس ۸۷,۱۱٪ بوده است که نشان می‌دهد عوامل انتخاب‌شده در بیش از نیمی از موارد بر یکدیگر تأثیر گذاشته‌اند. در جدول شماره ۳ تحلیل اولیه داده‌های ماتریس و آماره‌های آن قابل مشاهده است:

جدول ۳: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس متقاطع

ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	بدون تأثیر (تعداد صفر)	تقویت کم (تعداد یک)	تقویت‌کننده (تعداد دو)	توانمندساز (تعداد سه)	جمع	درجه پرشدگی
۱۵*۱۵	۲	۲۹	۵۸	۸۸	۵۰	۱۹۶	۸۷,۱۱۱۱٪

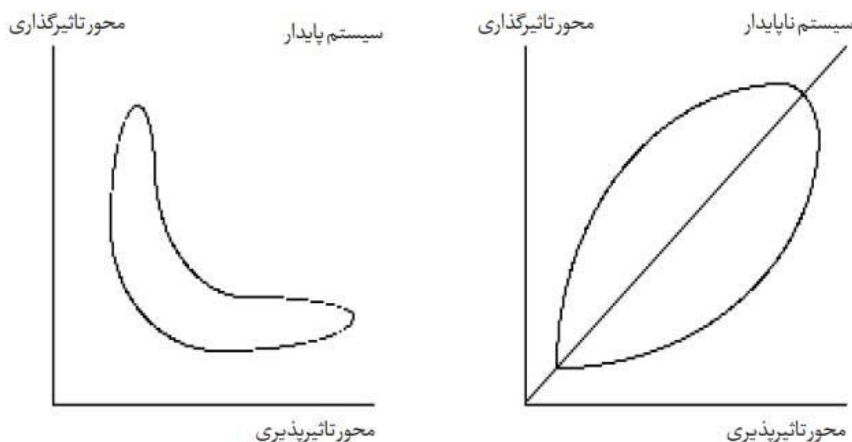
با توجه به جدول فوق تعداد ۲۹ رابطه کاملاً بی‌تأثیر گزارش شده است که نشان می‌دهد در روابط دوجه‌دو، این مسائل نه بر هم اثری دارند و نه اثری می‌پذیرند. ۵۸ مورد رابطه با تأثیر کم گزارش شده است و ۸۸ رابطه با تأثیر متوسط و ۵۰ رابطه با تأثیر زیاد. بر اساس شاخص‌های آماری، ماتریس از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصدی برخوردار است که این مسئله حاکی از روایی بالای پرسشنامه و پاسخ‌های آن است در جدول (۴) میزان پایداری تأثیرات مستقیم قابل مشاهده است.

جدول ۴: میزان پایداری تأثیرات مستقیم

تأثیرپذیری	تأثیرگذاری	تکرار (چرخش ماتریس)
%۱۰۰	%۹۲	۱
%۱۰۰	%۱۰۲	۲

بر مبنای ماتریس اثرات مستقیم در روش تحلیل ساختاری مهم‌ترین متغیرهای اثرگذار و وابسته شناسایی می‌شود و مهم‌ترین متغیرهایی که اثرگذاری و وابستگی غیرمستقیم دارند بر مبنای محاسبه فواصل درجه اول متغیرها با همدیگر شناسایی شده و با افزودن داده‌های مربوط به تأثیر احتمالی، اثرگذاری و وابستگی مستقیم و غیر مستقیم قابلیت شناسایی دارند. شیوه توزیع متغیرها در صفحه، نشان‌گر پایداری و یا ناپایداری نظام است (گوتد^۱، ۲۰۰۳). در روش تحلیل اثرات متقابل با استفاده از نرم‌افزار میک مک دو نحوه شیوه توزیع متغیرها مشاهده می‌شود که به سامانه‌های ناپایدار و سامانه‌های پایدار معروف هستند (نمودار ۲). در سامانه‌های پایدار متغیرها به صورت L انگلیسی است. جایگاه هریک از عوامل و نقش آن‌ها کاملاً واضح و مشخص است که سه گروه‌ها عوامل کلیدی یا متغیرهای با تأثیرگذاری بالا، متغیرهای نتیجه و متغیرهای مستقل را می‌توان ملاحظه نمود.

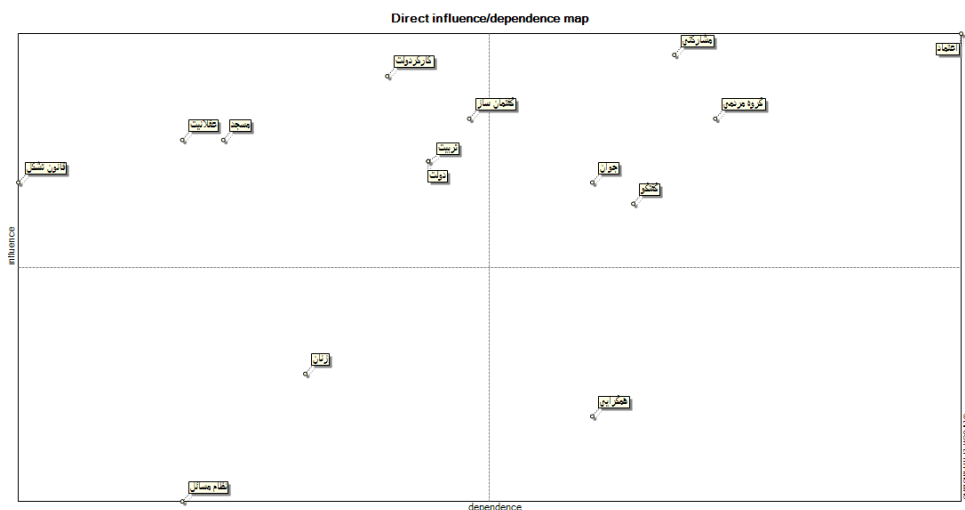
پیچیدگی در سامانه‌های ناپایدار بیشتر از سامانه‌های پایدار است. متغیرها در اغلب موارد حالت بینابینی از تأثیرپذیری و تأثیرگذاری دارند و حول محور قطری جای می‌گیرند. بنابراین تشخیص عوامل کلیدی را دشوار می‌سازد. در سامانه‌های ناپایدار متغیرهای تأثیرگذار، متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه سامانه، متغیرهای تنظیمی، متغیرهای مستقل و متغیرهای دوجهی قابل مشاهده هستند. (گوده و همکاران، ۲۰۰۳).

نمودار ۲: الگوی سامانه پایدار و ناپایدار

۵-۳. تحلیل نقشه‌های اثرات مستقیم و غیر مستقیم و متغیرهای مؤثر در آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقات میانی

هر یک از متغیرهای ماتریس تحلیل ساختاری در محوری دو بعدی ترسیم می‌شود. محور افقی جمع امتیازات در سطرها و محور عمودی مجموع امتیازات ستونی یک متغیر را نشان می‌دهد. این ماتریس، ماتریسی متقارن است بنابراین «با جمع کردن سطری، ستونی و مقیاس بندی محورهای مختصات، به هر متغیر می‌توان امتیازی سطری و ستونی اختصاص داد و آن را در فضای دوبعدی مکان‌یابی کرد. جمع سطری معرف تأثیرگذاری یک متغیر بر همه متغیرهای دیگر و جمع ستونی معرف میزان تأثیرپذیری یا وابستگی متغیر به همه متغیرهای دیگر است؛ بنابراین هر یک از مسائل یا متغیرها در فضای دوبعدی در نموداری چهاربخشی قابل مکان‌یابی خواهند بود.» (مولایی و همکاران، ۱۳۹۵). آنچه از وضعیت نمودار و نقشه پراکندگی مسائل مهم و مؤثر در ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقات میانی می‌توان فهمید (نمودار ۳)، وضعیت ناپایداری یا پایداری سامانه است. با توجه به اینکه نمودار به شکل گلابی است و در آن نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم متغیرهای پژوهش قابل مشاهده است، ملاحظه می‌شود که بیشتر متغیرها در اطراف محور قطری و بالای صفحه پراکنده‌اند. به‌غیراز چند عامل محدود که نشان می‌دهند دارای تأثیرگذاری بالایی در سامانه هستند، بنابراین می‌توان برداشت کرد که در آینده، ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقات میانی، وضعیت ناپایداری خواهد داشت.

نمودار ۳: وضعیت نایاب‌داری یا یابیداری سامانه

با توجه به نتایج حاصله می‌توان تحلیل‌های مناسبی از مسائل مرتبط با آینده ساخت جامعه مطلوب بر اساس جریان حلقات میانی در نظر گرفت. با تطبیق نمودار ۳ بر نمودار ۱ و مقایسه آن دو، می‌توان برای هر متغیر، نوع اهمیت و محل قرار گرفتن آن در هر یک از ربع‌های نمودار ۳ بررسی و تحلیل کرد. نکته مهم این است که متغیرهای قرارگرفته در ربع اول (بالا و سمت راست) نمودار همگی می‌توانند قابلیت پیشران بودن در حلقه‌های میانی را داشته باشند و از این لحاظ باید به آن‌ها توجه بیشتری کرد.

با تقسیم این متغیرها به چهار دسته مسئله با عناوین: راهبردی، اثرگذار، اثرپذیر و مستقل، می‌توان با رویکرد تحلیل ساختاری، آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقات میانی را بهتر موردبررسی قرار داد. در جدول (۵) این عوامل به تصویر کشیده شده است.

جدول ۵: عوامل مهم شناسایی شده مؤثر بر جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقات میانی

نوع عامل (متغیر)	محل قرارگیری در نمودار ۵	نام عامل / متغیر
راهبردی	ناحیه ۱ (شمال شرقی) اثرگذاری بالا اثرپذیری بالا	اعتماد بخشی به مردم حکمرانی مشارکتی گروه‌های مردمی گفتگو و تعامل بیشتر دولت و مردم نیروی جوانان
اثرگذار	ناحیه ۲ (شمال غربی)	گفتمان‌سازی

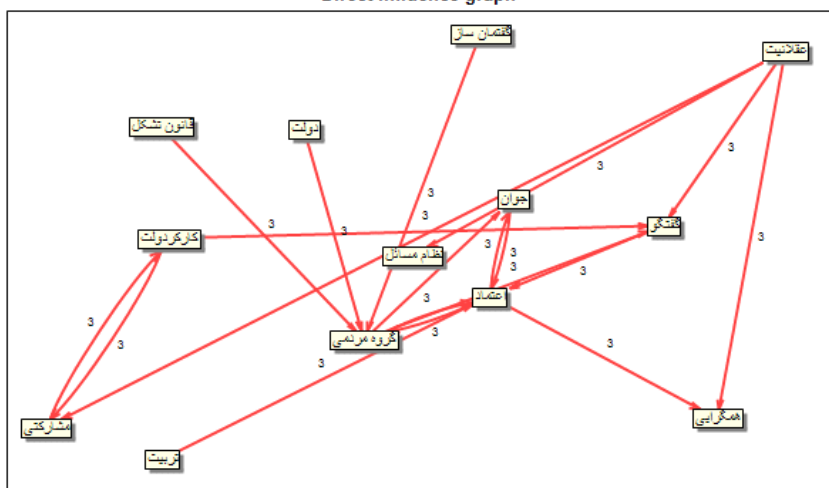
نوع عامل (متغیر)	محل قرارگیری در نمودار ۵	نام عامل / متغیر
	اثرگذاری بالا اثرپذیری پایین	تغییر کارکردهای دولت کوچک سازی دولت تربیت و رشد مردم گسترش عقلانیت مسجد و روحانیت اصلاح قانون تشکله‌ها
اثرپذیر	ناحیه ۳ (جنوب غربی) اثرگذاری پایین اثرپذیری پایین	زنان استخراج نظام مسائل
مستقل	ناحیه ۴ (جنوب شرقی) اثرگذاری پایین اثرپذیری بالا	همگرایی

۵-۴. تحلیل اثرات مستقیم و متغیرهای مؤثر بر آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس

حلقات میانی

برای دسته بندی عوامل کلیدی و شناسایی پیشران‌ها بر اساس نمودار تأثیرات مستقیم، تأثیرات بالقوه مستقیم و تأثیرات غیر مستقیم بالقوه اقدام نمود، می توان آنها را بر اساس نمودارهای ذیل ترسیم کرد تا فضای سناریو نویسی برای آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقات میانی بهتر تشریح شود.

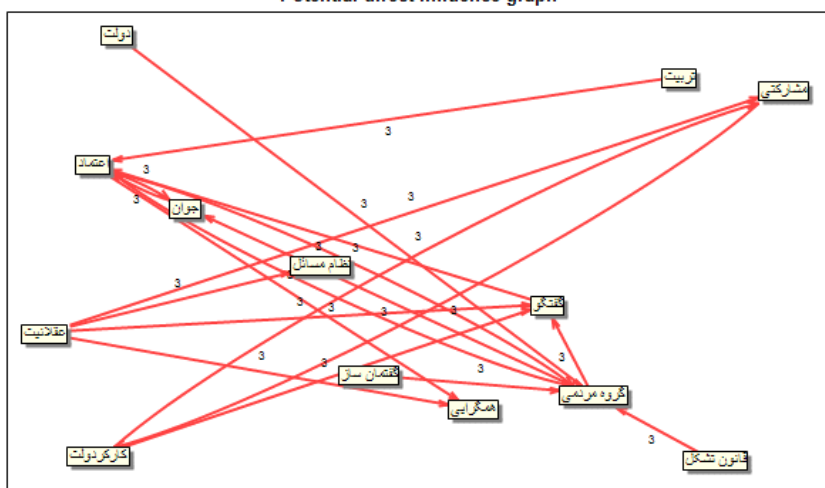
Direct influence graph

60 | PSOR-PTPA-MCM-MAC

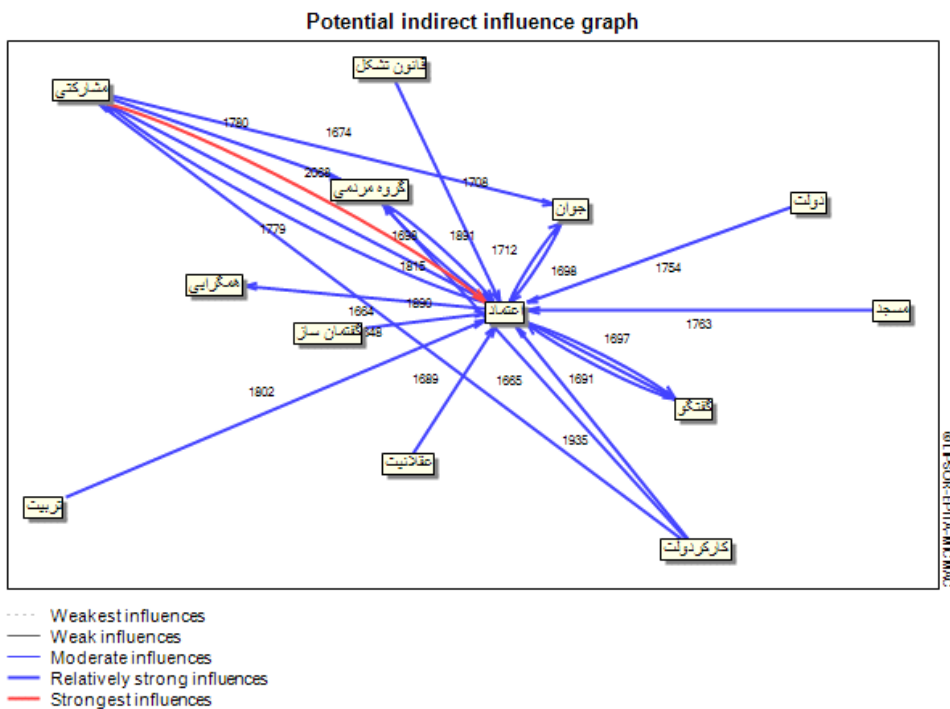
نمودار ۴: نمودار تأثیرات مستقیم

Potential direct influence graph

60 | PSOR-PTPA-MCM-MAC

نمودار ۵: نمودار تأثیرات بالقوه مستقیم

نمودار ۶: نمودار تأثیرات غیر مستقیم بالقوه

برای مشخص کردن پیشران‌های کلیدی که اثر گذاری بسیار زیادی بر روندهای آینده و سناریوها خواهند داشت پس از تحلیل نرم‌افزار میک مک و شناسایی پیشران‌ها در سه حوزه (دارای تأثیر مستقیم، دارای تأثیر غیر مستقیم، دارای تأثیر مستقیم بالقوه) نسبت به دسته‌بندی آنها اقدام شد. پیشران‌هایی که در هر سه حوزه دارای اشتراک و تکرار بودند به عنوان پیشران‌های کلیدی آینده ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقات میانی شناسایی شدند و سایر پیشران‌ها که فقط در حوزه دارای تأثیر غیرمستقیم و بالقوه اشتراک داشته‌اند به عنوان پیشران‌های کمتر استراتژیک شناسایی شده‌اند. پیشران‌ها و یا متغیرهای تنظیمی نیز به علت قرار گرفتن از ابتدا در محیط نرم‌افزاری و همچنین به علت عدم تکرار در هیچ یک از این سه حوزه به عنوان متغیرهای تنظیمی شناسایی شده‌اند. بر اساس این دسته بندی و همچنین میزان اثر گذاری هریک از دسته بندی پیشران‌ها سناریوهای آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقات میانی ترسیم شده است.

جدول ۶: تفکیک متغیرها

متغیرهای کلیدی و استراتژیک	متغیرهای کمتر استراتژیک	متغیر تنظیمی
اعتمادبخشی به مردم	نظام مسائل	زنان
حکمرانی مشارکتی	همگرایی	مساجد و روحانیت
گروه‌های مردمی		
جوان		
گفتگو و ارتباط مردم و دولت		
دولت		
تشکل‌ها		
تغییر کارکرد دولت		
گفتمان‌سازی		
گسترش عقلانیت		
تربیت و رشد مردم		

با مشاهده اطلاعات بدست آمده از نمودار شماره ۳ و جدول شماره ۲ و ۵ و ۶ می‌توان نتیجه گرفت مهم‌ترین متغیرها که مسائل راهبردی آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی را شامل می‌شوند و بیشترین تاثیرگذاری و تاثیرپذیری نسبت به سایر مسائل دارند عبارتند از: «اعتماد بخشی به مردم»، «حکمرانی مشارکتی» و «به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی» به همراه «گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت» و «نیروی جوانان» قابلیت و ظرفیت تبدیل شدن به مسائل کلیدی و اصلی در آینده را دارا می‌باشند و و قدرت راهبردی بیشتری در مقایسه با سایر مسائل دارند. و باید به این عوامل توجه جدی شود و با کنترل و بهبود این مسائل آینده را به سمت آینده مطلوب رهنمون ساخت.

مسائل اثرگذار که اثرگذاری بسیار بالایی داشته ولی تاثیر پذیری اندکی از سایر مسائل دارند هستند. این موارد عبارتند از: «گفتمان‌سازی، تربیت و رشد مردم»، «گسترش عقلانیت»، «تغییر کارکرد دولت از تصدی‌گری به حمایت‌گری و تسهیل‌گری» و «کوچک سازی دولت» این مسائل به راحتی قابل کنترل نیستند و با تغییر این مسائل سایر مسائل به شدت تاثیر می‌پذیرند. بنابراین برای رسیدن به جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی باید به تقویت این عوامل اهتمام ورزید.

مسائلی چون «اصلاح قانون تشکل‌ها»، «زنان» و «نظام مسائل» از جمله مسائلی هستند که مستقل و مستثنا هستند و در ایجاد تغییر در سایر مسائل نقش چندانی ندارند و می‌توانند به صورت مستقل مورد مطالعه قرار گیرند. هر چند متغیر «زنان» و «مساجد و روحانیت» به دلیل قرار گرفتن جز متغیرهای تنظیمی می‌تواند نقش تنظیم‌گری نسبت به سایر مسائل داشته باشند. نکته مهمی که باید مورد توجه قرار گیرد بر اساس سه نمودار فوق مشاهده می‌شود که اعتماد بخشی به مردم بیشترین ارتباط و قوی‌ترین رابطه را با سایر متغیرها دارد و با تمرکز و برنامه‌ریزی بر روی این مولفه می‌توان آینده مطلوب را رقم زد.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

هدف اصلی این پژوهش تحلیل ساختاری عوامل و متغیرهای مرتبط با ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقات میانی مردم پایه بود. بدین منظور با رویکرد آینده‌نگاری راهبردی، ابتدا متغیرها و عوامل کلیدی از آثار موجود شناسایی شد و در نهایت ۱۵ مغیر اصلی احصا شد. با روش تحلیل تاثیر متقاطع پرسشنامه مربوطه تهیه شد و تاثیر و تاثیر متغیرها بر یکدیگر با کمک ۱۲ نفر از خبرگان نمره‌دهی شد، در گام بعد میانگین نظرات خبرگان در نرم‌افزار میک مک وارد شد و نمودارهای خروجی نرم‌افزار نشان داد که ۵ متغیر «اعتماد بخشی به مردم»، «حکمرانی مشارکتی» و «به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی» به همراه «گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت» و «نیروی جوانان» پیشران‌های اصلی ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقات میانی هستند. با انجام روند پژوهش ارتباط هر متغیر با سایر متغیرها و اثراتی که در آینده بر روی یکدیگر خواهند داشت، مشخص شد. این امر باعث شد نگاهی کلان و آینده نگر به مسائل موجود درباره ساخت جامعه مطلوب بر اساس جریان حلقات میانی و میزان ارتباط، تاثیرگذاری و اثرپذیری هر متغیر را با مشورت خبرگان و صاحب‌نظران و دقت بالا با کمک نرم‌افزار میک مک پیش روی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اجتماعی قرار دهد. داشتن تصور نسبت به آینده و آمادگی برای ورود به شرایط آینده کشور مخاطرات را کاهش داده، فرصت‌های طلایی را می‌تواند ایجاد کند و از غافل‌گیری‌های احتمالی جلوگیری به عمل آورد. بر این اساس نتایج حاصل از این پژوهش به صورت پیشنهادات راهبردی زیر توصیه می‌شود.

همگرایی و حکمرانی مشارکتی اثرپذیری بالایی از حلقات میانی دارند و یکی از عوامل مهم حفظ و تقویت همگرایی ملی و حکمرانی مشارکتی، رشد جریان حلقات میانی است.

اعتماد بخشی به مردم در جمهوری اسلامی، اثرگذاری بالایی بر حلقه‌های میانی خواهد داشت بنابراین برای حفظ و رشد حلقه‌های میانی و حداکثرسازی ظرفیت‌های مردمی از این طریق باید برای افزایش اعتماد بخشی مردم برنامه‌ریزی‌های مستمر و دقیق داشت.

تصدی‌گری هرچه بیشتر دولت و وجود دولت بزرگ رابطه معکوس با جریان حلقه‌های میانی دارد. در نتیجه افزایش تصدی‌گری دولت کاهش حلقه‌های میانی و نقش‌آفرینی آن‌ها را به همراه خواهد داشت. برای جلوگیری از چنین شرایطی تغییر کارکرد دولت و سوق به سمت حمایت دهی و تسهیل‌گری باید در اولویت‌ها قرار گیرد.

نیروی جوانان رابطه مستقیمی با جریان حلقه‌های میانی دارد؛ زیرا ویژگی‌های جوانان در رابطه مستقیم با ویژگی‌های حلقه‌های میانی است. بنابراین توجه به جوانی جمعیت و بها دادن به جوانان در امورات مختلف کشور رشد جریان حلقه‌های میانی و ساخت جامعه مطلوب را به همراه خواهد داشت.

مساجد و روحانیت همچنین زنان جامعه زمینه سازهای حفظ و رشد حلقه‌های میانی هستند. همانگونه که در فرایند انقلاب اسلامی نقش‌های اساسی در به صحنه آوردن ظرفیت‌های مردم ایفا می‌کردند. بنابراین یکی از راهبردهای اصلی توجه جدی به کارکردهای مساجد و روحانیت و گسترش نقش‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مساجد است تا زمینه‌ای برای رشد و گسترش حلقه‌های میانی در جامعه باشند.

ایجاد سازوکارهای قانونی و رفع موانع نقش‌آفرینی حلقه‌های میانی از ضروری‌ترین امور است. در این راستا توجه جدی به اصلاح قانون تشکله‌ها به عنوان یکی از سازوکارهای قانونی مورد نیاز برای گسترش حلقه‌های میانی باید مورد توجه مسئولین امر باشد.

تربیت و رشد مردم و گسترش عقلانیت در جامعه در مسیر حفظ و رشد جریان حلقه‌های میانی از راهبردهایی است که از اهمیت ویژه برخوردار است؛ زیرا بازیگر اصلی حلقه‌های میانی خواصی از خود مردم هستند که باتربیت مردم و گسترش عقلانیت به پرورش این بازیگران همت گمارده و در کنار آن گفتمان‌سازی برای این امر خطیر این مسیر را بسیار تسهیل می‌کنند.

حلقه‌های میانی، مولفه‌هایی دارد که می‌تواند به صورت بالقوه وجود داشته باشد و عدم قطعیت‌هایی را در آینده به همراه داشته باشد؛ سیاست‌گذاران و مدیران باید به این عدم قطعیت‌ها برای جلوگیری از غافل‌گیری از تحولات آینده توجه جدی داشته باشد که این امر دیده بانی مستمر و پایش جامعه را می‌طلبد.

فهرست مطالب

- آراسته خو، محمد (۱۳۷۴). *نقد و نگرشی بر فرهنگ اصطلاحات علمی اجتماعی*، نشر گستره
- ثقفی، فاطمه و محامدپور، مریم (۱۳۸۸). مدل ارزیابی متوازن عملکرد پروژه‌های آینده‌نگاری فناوری اطلاعات، *فصلنامه سیاست علم و فناوری*.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۲). *جامعه‌شناسی نظم*، تهران، نی، چاپ دوم، ص ۶۶.
- خلیلی، ابراهیم؛ زروندی، جواد؛ تنهایی علیرضا (۱۴۰۰). جامعه اسلامی مطلوب در اندیشه مقام معظم رهبری (با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی). *فصلنامه علمی مطالعات انقلاب اسلامی*. ۱۸ (۶۷)
- خیاطیان، محمدصادق (۱۴۰۱). *سخنرانی در همایش «جریان‌های حلقه‌های میانی؛ پیشران حکمرانی مردمی»*، نشانی <https://doi.org/10.387331>
- رنجبر، هادی (۱۳۹۱). نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی راهنمایی برای شروع. *مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران*، شماره ۲۵۰.
- ربانی، طاها (۱۳۹۱). کاربرد رویکرد آینده‌پژوهی و تفکر راهبردی در برنامه‌ریزی توسعه شهری. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه تهران.
- زالی، نادر (۱۳۹۲). *آینده‌نگاری راهبردی در برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای تهران*. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- عیوضی، محمدرحیم؛ شیروانی ناغانی، مسلم (۱۳۹۶)، نقدی بر معرفت‌شناسی مطالعات مربوط به آینده، با تاکید بر عقلانیت آینده‌نگاری راهبردی، *دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های معرفت‌شناختی*، شماره ۱۳، بهار و تابستان
- عیوضی، محمدرحیم؛ پوردانش، سیدسامر (۱۳۹۹)، فهم مبانی نظری و ابعاد جامعه اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری، *دومین همایش ملی حکمرانی اسلامی*
- طاهری دمنه، محسن و نادری خورشیدی، علیرضا (۱۳۹۳). آینده‌نگاری منابع انسانی در نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از روش تلفیقی سناریو پردازی و تحلیل

- اثرات متقاطع. فصلنامه منابع انسانی ناجا، ۹ (۳۶).
- مولایی، محمدمهدی، طالبیان، حامد و قراری، فریما. (۱۳۹۶). تحلیل ساختاری به روش میک مک در آینده‌نگاری راهبردی. دو فصلنامه آینده‌پژوهی ایران، ۲ (۱).
 - مجد رحیم آبادی، امید؛ فتح الهی، افسون (۱۳۸۷). معرفی آینده‌نگاری نیم نگاهی به تجربه آغترین ژاپن، آلمان و ایران، فصلنامه رشد فناوری، ۹۷.
 - ناظمی، امیر؛ قدیری، روح الله (۱۳۸۵)، آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا، تهران، مرکز صنایع نوین

References

- Gordon, Theodore. (1994). *Trend Impact Analysis*, AC/UNU Millennium project.
- Godet, M. Meunier, M. Roubelat, F. (2003). *Structural analysis with MICMAC method and actors' strategy with MACTOR method*, Futures Research Methodology, No. 2.
- Kuosa, T. (2011). *Practising Strategic Foresight in Government: The Cases of Finland*, Singapore, and the European Union. S. Rajaratnam School of International Studies, Nanyang Singapore
- Slaughter, R. (1998). Futures studies as an intellectual and applied discipline. *American Behavioural Scientist*, 42(3): 372-385
- Godet, M., & Durance, P. (2011). *Strategic foresight for corporate and regional development*, DUNOD-UNESCO-Fondation Prospective et Innovation, Paris